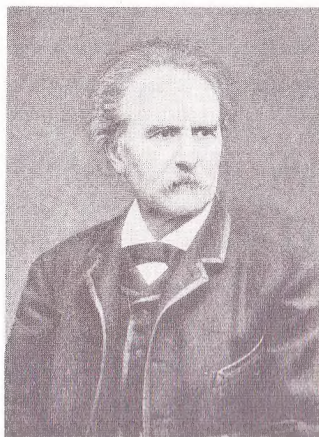

Het sleuteljaar 1885

Op het internationale toneel toonde Leopold II zich een behendig koorddanser. Te pas en te onpas speelde hij zijn historische familiebanden uit. Zo kreeg Bismarck regelmatig te horen dat hij een Coburg was, een Duitser. Bij de Franse premier Ferry bracht hij ontelbare malen in herinnering dat deze te maken had met de kleinzoon van Louis-Philippe, de voormalige koning van Frankrijk. En natuurlijk zou in Londen niemand een seconde vergeten dat hij de neef was van Queen Victoria en de zoon van haar 'dearest Uncle' Leopold I. Deze en nog vele andere internationale relaties hield hij zorgvuldig in stand, want de koloniale droom leefde nog volop in hem. Alleen de tactieken veranderden. En voor een keer wilde de tijdsgeest ook mee. Alle liberale regeringen tot 1870 wensten vrijhandel en geen overzeese avonturen. Maar tussen 1870 en 1880 kwamen er barsten in het liberale model. Steeds meer landen kregen conservatieve regeringen. De klassieke liberale ideeën waren niet langer heilig. Protectionisme was weer in de mode, zelfs in het Verenigd Koninkrijk. In Frankrijk werd zelfs regelrecht gepleit voor nieuwe kolonisatieprojecten. De onderliggende hoop was dat overzee, en meer bepaald in Afrika en Azië, de ruwe grondstoffen gevonden konden worden die de industriële revolutie konden voeden. De vraag naar producten die samengesteld waren met Afrikaanse grondstoffen nam immers snel toe. Zeep, maar ook koffie en chocolade. Om die te maken had men palmolie, koffiebonen en cacao nodig. Allemaal in overvloed te vinden in Afrika. Goedkopere arbeidskrachten waren er ook ten overvloede. Iedere ex-

tra arbeider creëerde een surplus en daarmee extra inkomsten voor de schatkist. De meeste Europese staten gingen dus gretig op zoek naar nieuwe territoria. Toen in 1867 diamant werd ontdekt in Zuid-Afrika, en even later ook goud, ging het plots heel snel. Er brak een nieuwe tijd aan. Het economische heil werd niet louter meer verwacht van de concurrentie tussen private ondernemingen, de staat mocht zich er weer mee bemoeien. Publieke overheden namen opnieuw initiatieven op economisch vlak, zij het steeds in samenspraak met grote ondernemingen en kartels. Het Afrikaanse continent lag in het laatste kwart van de negentiende eeuw open voor een Europese bezetting. Dankzij de ontwikkeling van automatische wapens, stoomschepen, spoorlijnen en telegrafie zou men Afrika op een rendabele manier kunnen exploiteren. Tussen de Europese staten ontpopte zich nu een nietsontziende competitie om zo veel mogelijk territoria binnen te halen. Een van die voormalige liberale bekeerlingen was de Belg Émile de Laveleye, de invloedrijkste economist van het land. De man had contacten in zowel de zakenwereld als de journalistiek. Dat netwerk stelde hij ter beschikking van de koning, via diens kabinetschef Jules Devaux. Die vroeg hem namens de koning om de Britse pers te beïnvloeden om de Belgische internationale strategie – die van Leopold II dus – te verdedigen. De Laveleye trad in correspondentie

Émile de Laveleye (1922-1892) was de invloedrijkste economist van België.

met de beroemde Britse filosoof en economist John Stuart Mill. Hij polste naar diens opinie over de wenselijkheid van een Belgische kolonie. Stuart Mill gaf hem het klassieke liberale antwoord. Kolonies dienden nergens toe. Dat dacht de Laveleye ook. Het zegt iets over Leopolds overredingskracht dat hij enkele jaren later deze slimme en zeer goed geïnformeerde economist tot de omgekeerde overtuiging kon brengen. We zullen hem later in ons verhaal weerzien.

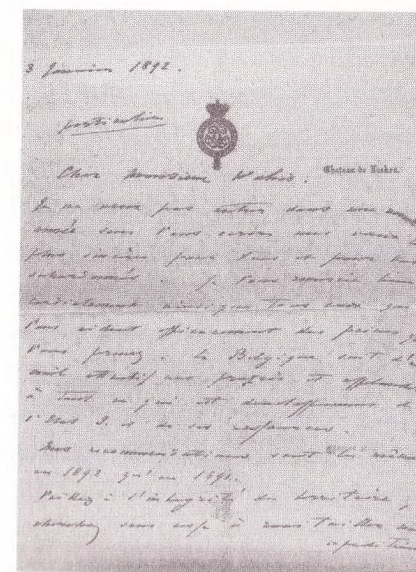
Een gedeeltelijke parlementsverkiezing op dinsdag 9 juni 1874 veranderde weinig aan de politieke krachtverhoudingen. Niets op binnenlands vlak was dus van zodanige aard dat het de blik van de koning op het eigen land kon concentreren. De wereld leek hem veel boeiender. Dat de tijden nieuwe horizons schiepen, bleek in 1875. Het werd een sleuteljaar voor Leopold. In augustus van dat jaar werd te Parijs een internationale conferentie georganiseerd door de Société Géographique de Paris. Leopold II aarzelde geen seconde. Hier moest hij bij zijn, zij het in de gedaante van een plaatsvervanger. Hij betaalde een kleine bijdrage en stuurde in ruil hiervoor Émile de Borchgrave naar Parijs. Die moest de laatste nieuwtjes en inzichten omtrent Afrika opvangen. Afrika was in die tijd steeds vaker in het nieuws. Niet dat er veel over bekend was, want het continent bleef grotendeels een raadsel voor het Westen. Een van de mannen die in dat raadsel wilden doordringen, was de Belgische koning. Er school een harde logica in zijn streven. België was door zijn kleine omvang volledig afhankelijk van zijn export. Als het land niet méér kon exporteren, was het gedoemd te verdwijnen. De interne afzetmarkt was immers te klein. Als een van de buurstaten plots zou beslissen om de toltarieven op te drijven, dan zou de Belgische export als een kaartenhuisje in elkaar zakken. Belgische producten zouden immers te duur worden. Door het gebrek aan middelen zou België natuurlijk wel in dezelfde mate moeten blijven importeren. Met als logisch gevolg dat de handelsbalans uit het lood zou hangen, de Belgische frank zijn waarde zou verliezen, waardoor Belgische bedrijven dus nog meer zouden moeten betalen voor de benodigde importproducten. Het enige redmiddel was dan

een monetaire unie met grotere landen. Meteen ook de doodsteek, want België zou dan zijn controle over de frank en dus een groot deel van zijn soevereiniteit verliezen. En dat kon op de duur de positie van de monarchie bedreigen. Leopold begreep het direct. Net zoals hij begreep dat een dalende muntwaarde ook de koopkracht zou kelderen. Sociale rebellie lag dan zeer dichtbij. De conclusie stond hem dan ook glashelder voor ogen: als hij zijn positie wilde handhaven, was economische slagkracht de strategie, en een kolonie zijn wapen.

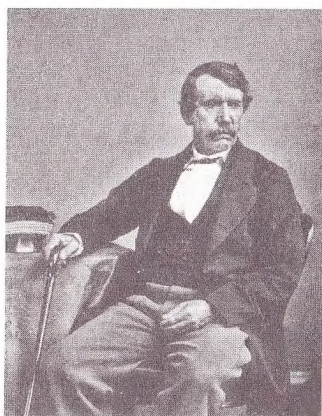
Als Leopold ergens overzee een vaste stek wilde bemachtigen, welke plekken kwamen dan nog in aanmerking? Hij mikte op een paar 'Turkse' eilanden in het oosten van de Middellandse Zee: Cyprus, Rhodos, Lesbos en Chios. De aankoop ervan zou hij persoonlijk bekostigen, maar België zou wel oorlogsschepen ter beschikking moeten stellen om de eilanden vervolgens te beschermen. Hij stuitte op een onverbidelijke nee van de Turken. Dan was er nog Azië. Ofschoon hij nooit zijn aandacht voor China zou laten verslappen, wist hij intussen dat het een aartsmoeilijke klus zou worden om hier iets in de wacht te slepen. De rest van Azië was ook al verdeeld. Het Russische Rijk strekte zich uit tot de Stille Oceaan, Indochina was gedeeltelijk in Franse handen, Oost-Indië in Nederlandse handen. In alle andere territoria, van de Golf van Aden tot India en Singapore, wapperde de Britse vlag. Dan had je nog Amerika. Ook daar was nergens onbezet gebied. Het droeve lot van Maximiliaan en Charlotte had hem intussen ook duidelijk gemaakt welke rampen te wachten stonden als een Europese mogendheid een bestaand land in Midden- of Zuid-Amerika wilde overnemen. Het enige wat overbleef was Midden-Afrika, dat kolossale maar zeer onbekende gewest. Ten zuiden ervan controleerden de Britten en de Boeren al de Kaapkolonie en grote gebieden ten noorden daarvan. Het intussen erg verzwakte Portugal had westelijke kustgebieden en het oostelijke Mozambique opgeëist. Maar volgens alle schattingen die Leopold had kunnen inkijken, lag driekwart van Afrika in zijn ogen nog voor het oprapen.

Het verhaal van de Schotse ontdekkingsreiziger Livingstone en zijn zoektocht naar de oorsprong van de Nijl was in Europa heel bekend. Zijn tragische dood in 1873 evenzeer. Livingstones heroïsche tochten en de verslagen daarover toonden nog maar eens aan hoe ontoegankelijk Afrika was, maar ook hoe intrigerend. Leopold had het allemaal gelezen. Hij achtte het de hoogste tijd om zijn focus nu echt op het zwarte continent te richten. De eerste die dat goed in de smiezen kreeg, was topdiplomaat Lambermont. Die ontving op 22 augustus 1874 een vertrouwelijk koninklijk schrijven waarin Leopold bijzonder duidelijk was. Op papier met het briefhoofd van het Kasteel van Laken schreef hij het onderwerp: 'Afrique'. In zijn gebruikelijke, zo goed als onleesbare handschrift, kwam Leopold snel ter zake. 'Voor het ogenblik zijn noch de Spanjaarden, noch de Portugezen, noch de Hollanders tot verkoop bereid. Ik wil discreet informeren of er in Afrika niets te doen valt', zo meldde de koning aan Lambermont.¹⁴³

Het onleesbare handschrift van Leopold II.
(Archief van Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Tervuren)

David Livingstone (1813-1873) was een Schots zendeling en een van de bekendste ontdekkingsreizigers van zuidelijk Afrika. Leopold was diep getroffen door de wantoestanden die Livingstone beschreef in zijn reisverslagen.

(Foto door Thomas Annan, 1864)

Hij zei dat het relaas van Livingstone hem diep getroffen had. In een memorandum, geschreven met eigen hand, zette Leopold II op 26 augustus zijn gedachten verder uiteen: 'Als hij zijn lange marsen beschrijft, rept Livingstone niet over één dorp, niet één clan, niet één stam zonder dat hij er ontbering en slavernijmisdaden heeft gezien, verkrachtingen en moorden. Het aantal slachtoffers is schrikbarend. De balans loopt in de tienduizenden. Wat een gapende wond is dit! We moeten onze tijd waardig zijn door hem te helen. Wij kunnen niet met gekruiste armen toekijken op het moment dat we Afrika leren kennen en zien wat zich daar afspeelt. Dat zou onchristelijk zijn.'¹⁴⁴ Het is dus mogelijk dat er op dat moment in Leopolds beweegredenen ook sprake was van oprechte wil om hier handelend op te treden en deze onmenselijke praktijken te bestrijden. Met vuur pleitte de koning om te handelen naar het voorbeeld van de Britten, een natie die ontzettend veel had gedaan voor de onderdrukking van de zwarte slavernij. Een diepe humanitaire bekommernis die echter onmiddellijk werd gevolgd door een even typisch leopoldiaanse zin: 'Maar zou

men het kwaad niet bij de wortel moeten aanpakken, verhinderen dat de Afrikaanse stammen zichzelf verkopen en elkaar uiteenscheuren, hun de vrede opleggen, hen naar de beschaving en de rijkdom voeren? Het is een prachtig land, voorzien van alle plantaardige minerale rijkdommen. Wat zou het kosten om een kleine strijdmacht te sturen om de rust in het centrum van Afrika op te leggen en de bevolking toe te laten om te werken, het land te bebouwen en zich vreedzaam te vermeerderen?'¹⁴⁵ Verschillende malen onderstreepte Leopold in dit belangrijke document zijn humanitaire motieven. 'Het gaat hier helemaal niet om een eng eigenbelang, om iets nationaals, maar om een universele krachtsinspanning waaraan iedereen die van goede wil is zal bijdragen. Europa, ja de wereld mag het niet overlaten aan de pasja van Egypte om Afrika vrede te brengen.'¹⁴⁶ Kon hij toen al weten dat de harde realiteit heel anders zou uitpakken?

Leopolds interesse werd pas echt gewekt toen hij op een dag zijn gebruikelijke blik in *The Times* wierp en op een artikel stuitte over een andere Schotse ontdekkingsreiziger, Verney Lovett Cameron. Die was er als eerste Europeaan in geslaagd om Afrika te doorkruisen van oost naar west. Het duizelde Leopold wanneer hij eraan dacht welke massa informatie Cameron intussen had verzameld. Hij volgde dus diens wedervaren zo veel mogelijk. De informatie was schaars, maar ze nam wel toe. Sinds Livingstone werden de belevenissen van de mannen die in zijn voetsporen traden nauwlettend gevolgd door de aardrijkskundige genootschappen. Die bekostigden al die avontuurlijke tochten, controleerden de informatie die ze opleverden, en hadden de opgedane kennis in pacht. Leopold wist het. Net daarom hield hij nauw contact met al die genootschappen. Zo ook met de Royal Geographical Society in Londen. Het was deze vereniging die hem op een dag informeerde over het onaangename feit dat Cameron in geldnood verkeerde en ergens in Afrika was vastgelopen. In dat slechte nieuws zag Leopold meteen een opportuniteit. Hij aarzelde geen seconde om die te grijpen. Midden december 1875 liet hij via de Belgische gezant in Londen, baron Solvyns, weten dat hij bereid

was om 100.000 frank te schenken om Cameron op te sporen en te redden. Het bleek niet nodig. Onverwachts kwam Cameron weer uit de jungle tevoorschijn en meldde zich in Londen. Maar daar zou niemand vergeten welke genereuze geste de koning der Belgen had gedaan. Eenmaal thuis stemde Cameron er onmiddellijk mee in om Leopold te ontmoeten. De koning reisde zelf naar Londen. Hij verbleef er van 30 mei tot 12 juni 1876 in het stijlvolle Claridge Hotel, zijn geliefkoosde stek in de Britse hoofdstad. Al op de eerste dag ontving hij Cameron in zijn suite. Zonder ook maar iets van zijn eigen plannen prijs te geven hoorde hij de ontdekkingsreiziger uit. Een paar uur later wist hij dat Cameron niet het soort man was die men op veroveringstocht uitzond. Maar hij was wel iemand met kennis van zaken. Samen met zijn opdrachtgever, de Royal Geographic Society, was hij een primaire informatiebron. Leopold wachtte op de gelegenheid om deze aan te boren. Algauw diende die zich aan. De voorzitter van het geografische genootschap, Sir Henry Rawlinson, liet op 6 januari 1876 weten dat hij de belangstelling van de koning voor de exploratie van Afrika bijzonder kon appreciëren. Hij bood de koning een gloednieuwe landkaart aan met daarop de originele

Schotse ontdekkingsreiziger Verney Lovett Cameron (1844-1894) circa 1877.

route die Cameron van het Tanganyikameer naar de westkust had gevolgd. Ook stelde Rawlinson de brieven en dagboek aantekeningen ter beschikking waarin Cameron de reisomstandigheden en de diverse hindernissen uit de doeken deed. Zonder dat het hem een frank kostte, had Leopold plots onbelemmerde toegang tot de meest directe informatiebron over Midden-Afrika. Het was hoogwaardige munitie voor 's konings 'arsenaal'. Dat arsenaal was intussen tot een van 's werelds kenniscentra over de overzeese gebieden uitgegroeid. Maar Camerons begeesterende reisverslagen waren nuttiger dan al het andere wat zich in Leopolds arsenaal bevond. Met zwierige pen wist hij Midden-Afrika, de pracht van de natuur, de overvloed aan landbouwareaal en de natuurlijke rijkdommen van Katanga te beschrijven. Hij verhaalde ook over de gruwel van de slavenhandel. Maar dat was niet het enige. Zonder het goed te beseffen had Cameron aan Leopold ook waardevolle geopolitieke informatie bezorgd. Hij had de vorst namelijk verteld over zijn frustraties aangaande het feit dat zijn eigen regering, die van Londen, niet in het minst geïnteresseerd was in Midden-Afrika. Dat schiep in Leopolds hoofd natuurlijk onverhoopte mogelijkheden voor zichzelf. Voor een keer zou hij niet tegen Britse belangen aanlopen. Tegelijk werd het hem ook duidelijk dat er zich een kans aanbood om op een onverdachte wijze betrokken te raken in Afrika. Die kans lag in een westerse kruistocht tegen de immorele slavenhandel, zoals Cameron en andere ontdekkingsreizigers die onder de aandacht hadden gebracht. Hun getuigenis zorgde overal in Europa en ook in het Verenigd Koninkrijk voor grote verontwaardiging. De eerste die zich aan het hoofd zou zetten van zo'n kruistocht, had een onbetwistbare morele status en een onaanvechtbaar alibi om zich met Afrika in te laten. Die eerste, zo bedacht Leopold, wilde hij zijn.